

UDK: 9.497.14
izvorni znanstveni rad
primljen 30. siječnja 2004.

Dr. sc. Ljubomir Zovko,
redoviti profesor Pravnog fakulteta u Mostaru

NACIONALNO PITANJE U BiH U VRIJEME AUSTROUGARSKE UPRAVE 1878. - 1918.

Zaposjedanjem BiH 1878. g. u Austrougarskoj Monarhiji nije postojao nikakav službeni koncept vođenja određene nacionalne politike. U svezi s tim austrougarska vlast je nastojala prekinuti kulturne, ekonomske i svake druge sveze sa zemljama koje graniče s BiH radi suzbijanja, širenja hrvatske i srpske nacionalne ideje na tom prostoru.

U skladu s tom politikom, Austrougarski državni vrhovi su odlučili zabraniti i hrvatsko i srpsko ime u BiH, te stvoriti posebni "bosanski jezik" i posebnu "bosansku narodnost". Svojom nacionalnom politikom bošnjaštva Benjamin Kallay (1882. - 1903.), zajednički ministar financija i ujedno upravitelj nad Bosnom i Hercegovinom, je uporno nastojao onemogućiti razvitak postojećih nacionalnih pokreta i izolirati BiH od okolnih južnoslavenskih zemalja.

U unutarnjem političkom životu BiH bošnjaštvo je dijelom došlo do izražaja početkom devedesetih godina XIX. stoljeća. Sredinom 1891. godine pokrenut je uz potporu vlasti i list *Bošnjak*, čija je pojava i pisanje izazvala žučne rasprave u BiH, Hrvatskoj i Srbiji. Sve do sredine devedesetih godina politika bošnjaštva je predstavljala izvjesnu potencijalnu mogućnost suprotstavljanja pojedinim nacionalnim pokretima u BiH, ali od tada bošnjaštvo više nije bila nikakva stvarna alternativa tim nacionalnim pokretima. Čak je i većina muslimanskog građanstva odbacila ideju bošnjaštva, pa se može slobodno tvrditi da konačno početkom XX. stoljeća bošnjaštvo ne predstavlja više nikakvu realnu političku snagu, niti alternativu nacionalnim, pokretima u BiH.

Nakon što je dobila mandat na Berlinskom kongresu 1878. g. Austrougarska Monarhija je okupirala BiH i ostala u njoj sve do 1918. g. Preuzimajući vlast u BiH te godine, Austrougarska je na prvom mjestu uvažavala realnost bosanskohercegovačkih konfesionalno etničkih i kulturno-političkih prilika. Svoj zahtjev da dobije okupacijski mandat Austrougarska Monarhija je upravo pravdala nužnošću uspostave ravnoteže u rasporedu političke moći između različitih bosanskohercegovačkih nacionalnih skupina u cilju unutarnje stabilizacije te zemlje jer su nesređene prilike u njoj duže vremena predstavljale opasnost za opći europski mir.¹

¹ Blježe o tome, Mustafa Imamović, *Faktori bosanskohercegovačke posebnosti u okviru Austro-Ugarske Monarhije*, Poseban otisak iz "Godišnjaka" Pravnog fakulteta u Sarajevu, godine XXIV., 1976., 287. - 299.

U svezi s tom politikom austrougarska vlast je nastojala prekinuti kulturne, ekonomske i svake druge veze sa zemljama koje graniče s BiH radi suzbijanja, širenja hrvatske i srpske nacionalne ideje na tom prostoru. Dana 28. rujna 1878. godine, još dok nije bilo dovršeno zaposjedanje BiH, Hrvatski sabor u Zagrebu je u adresi caru zatražio da se "ustroj zadobivenih pokrajina (tj. BiH) malo po malo tako udesi, da bi se s vremenom mogao pripojiti na ustroj kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u njihovom državnopravnom odnašaju prema kraljevini Ugarskoj". Adresa je odlučno odbijena jer je Sabor njezinim podnošenjem prekoračio svoj djelokrug rada, te je car Sabor raspustio.²

Održavanjem nacionalne ravnoteže u BiH austrougarski službeni krugovi su dosta rano shvatili da bi svaki veći poremećaj konfesionalno etničke ravnoteže u BiH u korist jednog od njezina tri elementa mogao ugroziti položaj Monarhije u toj zemlji. U skladu s tom politikom, austrougarski državni vrhovi su odlučili zabraniti i hrvatsko i srpsko ime u BiH, te stvoriti posebni "bosanski jezik" i posebnu "bosansku narodnost"³. Svojom nacionalnom politikom bošnjaštva Benjamin Kalay (1882.-1903.), zajednički ministar financija i ujedno upravitelj nad Bosnom i Hercegovinom, je uporno nastojao onemogućiti razvitak postojećih nacionalnih pokreta i izolirati BiH od okolnih južnoslavenskih zemalja.⁴

Državna uprava vodila je borbu ne samo protiv hrvatskog i srpskog imena i integracije hrvatske ili srpske nacionalne ideje nego i protiv bilo kakvih drugih nacionalnih očitovanja koja bi se izražavala vanjskim znakovima kao što su zastave, grbovi, narodne pjesme i slično. Osobito se vodilo računa da se svaka djelatnost koja bi išla u smjeru naglašavanja zajedničkih interesa Hrvata iz BiH i Trojednice u začetku uguši.⁵ Pošto je bilo onemogućeno da svoje nacionalne ideje realiziraju osnivanjem nacionalnih političkih ustanova i društava, osobito u prvo vrijeme uprave Benjamina Kalaya, hrvatski građanski krugovi u BiH organiziraju različita pjevačka društva, čitaonice, škole, gospodarske institucije, te različite novine. Tako je u Mostaru 1888. godine osnovano društvo s nazivom "Narodno pjevačko društvo", zatim 1893. osnovano je "Narodno pjevačko društvo" i u Sarajevu, potom u Trebinju pod nazivom "Slavuj" (1893.), u Varešu "Zvijezda" (1894.), u Travniku "Vlašić" (1899.), u Tuzli "Majejica" (1895.), u Livnu "Dinara" (1896.) itd.

Još od 1872. godine u Mostaru su hercegovački franjevci s biskupom fra Anđelom Kraljevićem osnovali tiskaru koja je izdavala školske i nakladne knjige, kalendare i političke listove. *Mladi Hercegovac* (1873. - 1884.), *Hercegovački bosiljak* (1883. - 1885.), *Glas Hercegovca* (1885. - 1886.), *Osvit* (1898.-1908.), *Hrvatski kalendar "Hrvoje"* (1901. - 1906.). Uprava mostarskog pjevačkog društva 1890. godine podnijela je bila zahtjev da društvo promjeni ime u "Narodno pjevačko društvo Zvonimir", što su vlasti odlučno odbile, a još su žešće reagirali kad se tražilo ime "Tomislav" ili "Hrvoje".⁶

² Dominik Mandić, *Etnička povijest BiH*, ZIRAL, Toronto-Zürich-Roma, Chicago, 1982., 508.

³ Prvi organizirani pokušaji na izgradnji jedne bosanske nacionalne ideologije činjeni su šezdesetih godina 19. stoljeća za vrijeme režima Osman Šerif Topal - paše, posljednjeg bosanskog namjesnika. Osman Topal-paša se može smatrati tvorcem ideje interkonfesionalnog bošnjaštva, po kome "postoji bosanski narod koji je povijesno vezan za osmansku državu, ali koji je unutar te države sačuvao svoje narodne osobenosti, tako da izražava narodnost u punom smislu" (Mustafa Imamović, O historiji bošnjačkog pokušaja, u knjizi Atif Purivatra, Mustafa Imamović, Rusmir Mahmutćehajić, *Muslimani i bošnjaštvo*, Muslimanska biblioteka, Sarajevo, 1991., 37. - 38.

⁴ Opširno o tome, Luka Đaković, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata*, Zagreb 1985., 150. - 151.

⁵ Isto.

⁶ Dominik Mandić, *Etnička povijest BiH*, 520. - 521; usp. Luka Đaković, n. dj, 167.

Za razliku od ovih društava koja su okupljala hrvatsko pučanstvo, austrougarske vlasti su neposredno nakon osnivanja 1888. godine dopustile srpsko-pravoslavnom pučanstvu u Mostaru da se njihovo pjevačko društvo nazove "Srpsko pjevačko društvo Gusle", da bi Hrvati u Sarajevu tek 1900. godine dobili dozvolu da im se društvo "Trebević" nazove hrvatskim imenom. Sljedeće godine je i Mostarsko pjevačko društvo odlukom vlade, konačno nakon deset godina svog djelovanja dobilo naziv "Hrvatsko glazbeno i pjevačko društvo Hrvoje u Mostaru".⁷ Cilj ovakve protuhrvatske politike, osobito mađarskih vladajućih krugova na čelu sa Benjaminom Kalayem do 1903. godine, te njegova nasljednika Burijana (1903. - 1911.) bio je jačanje srpskog elementa u BiH, te sprječavanje ujedinjenja tih pokrajina s Hrvatskom u sklopu Austrougarske Monarhije.

Toj je politici bio cilj u cjelokupnom pučanstvu u BiH, bez obzira na vjersku pripadnost, razviti i učvrstiti osjećaje "zemaljske" bosanske posebnosti i narodnosti. U unutarnjem političkom životu BiH bošnjaštvo je dijelom došlo do izražaja početkom devedesetih godina XIX. stoljeća. Sredinom 1891. godine pokrenut je uz potporu vlasti i list *Bošnjak*, čija je pojava i pisanje izazvala žučne polemike u BiH, Hrvatskoj i Srbiji.⁸ Sve do sredine devedesetih godina politika bošnjaštva je predstavljala izvjesnu potencijalnu mogućnost suprotstavljanja pojedinim nacionalnim pokretima u BiH, ali od tada bošnjaštvo više nije bila nikakva stvarna alternativa tim nacionalnim pokretima. Čak je i većina muslimanskog građanstva odbacila ideju bošnjaštva, pa se može slobodno tvrditi da konačno početkom XX. stoljeća bošnjaštvo ne predstavlja više nikakvu realnu političku snagu, niti alternativu nacionalnim pokretima u BiH.

O austrougarskoj nacionalnoj politici u BiH početkom XX. stoljeća pisao je i Stjepan Radić, tada zastupnik u Hrvatskom državnom saboru u Zagrebu. Na pitanje sačinjava li pučanstvo BiH poseban narod, "koji bi u našoj monarhiji mogao biti posebnim državotvornim elementom", odgovorio je "etnografska znanost i životna praksa jasno i nesumnjivo pokazuju da Bosanci i Hercegovci nisu nikakav poseban narod". Austrougarska vlada se "tršila stvoriti poseban bosanski narod, pa je zato narodni govor u BiH i nazivala sad bosanskim, sad zemaljskim, pozivajući si u pomoć i učenje učenjaka svjetskog glasa dr. Vatroslava Jagića". Međutim, ovaj se pokušaj "posvema izjalovio, te uz bošnjaštvo, kao uz posebnu narodnost onda, kad je bilo u najvećem cvietu, pristajalo samo manjina bosanskohercegovačkih muslimana, dok katolici i pravoslavni ne htjedoše za to ni čuti". Bosna i Hercegovina je ostala razdijeljena na tri vjerske skupine, kojima se uzalud hoće dati posebno narodno obilježje. Po svojoj svijesti i po svojim težnjama pučanstvo BiH se razdijelilo u troje: "Jedni prigrliše svom dušom hrvatske narodne i političke težnje, drugi težnje srpske, a treći kolebahu, čas ovamo, čas onamo, a najčešće ne bija-hu ni simo, ni tamo".⁹

Nacionalnu politiku bošnjaštva u golemom broju muslimani u BiH odbacivali su i neposredno pred početak rata 1991. - 1992. godine. Prema mišljenju vodećih muslimanskih povjesničara, u to vrijeme bošnjaštvo se "povremeno oglašava isključivo kao

⁷ Isto.

⁸ Zagrebački list *Obzor* 24. prosinca 1891. godine je pisao da su "Bošnjaci" po zemlji, kao što su Dalmatinci po zemlji Dalmatinci, kao što su Slovenci Slovenci, Pijemontezi Pijemontezi, Tirolci Tirolci itd. Ali "bošnjaštvo" nije narodnost: Bosanske narodnosti nema, kao što nema dalmatinske, tirolske, pijemonteške itd. (Mustafa Imamović, O historiji bošnjačkog pokušaja, 42.

⁹ Stjepan Radić, *Živo hrvatsko pravo na BiH*, Zagreb 1908., Ogranak Matice hrvatske Sisak, Ogranak Matice hrvatske Ljubuški, Zagreb - Sisak - Ljubuški 1993., 38. - 39.

ideologija i politički koncept mentalnih zaostataka nekadašnjeg bosanskog begovata".¹⁰ Muslimani su tada u golemoj većini prihvatili svoju "muslimansku nacionalnu atribuciju, jer ona logično proizlazi iz cjelokupne njegove povijesti i duhovne strukture". To je pokazalo i jedno ispitivanje javnog mišljenja u BiH, objavljeno u prosincu 1989. godine, kada je svega 1,82% ispitanika odgovorilo da bi bošnjaštvo trebalo uvesti kao oznaku nacionalnog identiteta Muslimana, što je statistički i politički zanemarivo. Zbog toga "bošnjaštvo je davno prevladano kao moguća nacionalna odrednica Muslimana", te da je "bez obzira na vjeroispovijest ono neprihvatljivo kao eventualno zajedničko nacionalno ime. Iako govore istim jezikom i vjerojatno potječu iz jednog etničkog stabla, Muslimani, Srbi i Hrvati su, s obzirom na svoje različito vjersko tj. duhovno i političko iskustvo, danas tri posebna naroda. Imajući to u vidu, bošnjaštvo bi se u praksi svelo na ideologiju i politiku neke muslimanske BiH, u kojoj bi islam i muslimani imali prevlast u odnosu na pravoslavlje i katolicizam, odnosno Srbe i Hrvate. Takva situacija bi neminovno vodila ožiljavanju srpsko-hrvatskih planova o podjeli BiH."¹¹

Kako je naprijed istaknuto, i pored nastojanja austrougarske vlasti da izoliraju BiH od hrvatskih zemalja, u te pokrajine prodirale su različite ideje slavenskog zajedništva u različitim oblicima počevši od ilirizma Ljudevita Gaja i Kukuljevića, jugoslagenstva Strossmayera, Račkog, Trumbića i Supila. Pored toga, krajem XIX. i početkom XX. stoljeća u BiH sve snažnije prodiru ideje Ante Starčevića, po kome "nije bilo nikakve dvojbe da hrvatski narod mora svoju opstojnost i budućnost graditi isključivo na svojoj zasebnoj nacionalnoj samobitnosti i na svom povijesnom državnom pravu".¹²

Austrougarska nacionalna politika favoriziranja bošnjaštva, odnosno zabranjivanje nacionalnih ideologija u BiH, govori nam da se nikakvom represijom i silom ne mogu spriječiti oni počeci nacionalnog osvješćivanja i konstituiranja koji uhvate korijene u narodu. Dugogodišnji upravitelj BiH je dva desetljeća uporno pokušavao tu zemlju izolirati od nacionalnih kretanja u susjednim zemljama i kontrolirati ili čak presjeći procese nacionalnog konstituiranja u BiH i uputiti ih drugim smjerom. Sav taj napor dao je suprotan rezultat, učvršćenje i dalje razvijanje hrvatskog i srpskog nacionalnog i vjerskog života.

Hrvatski politički pokret, u kojem su se početkom XX. stoljeća jasno iskazale dvije struje, da bi održao svoje jedinstvo, sporo je i oprezno pristupio formalnom organiziranju. Temeljni razlog ove hrvatske političke podijeljenosti, kojemu će se kasnije nadodati i drugi, bila su neslaganja Franjevačke bosanske provincije i Nadbiskupskog ordinarijata iz Sarajeva oko raspodjele župa u toj nadbiskupiji.¹³ Pored toga, između dviju političkih grupacija od 1908. god. političkih stranaka Hrvatske narodne zajednice i 1910. Hrvatske katoličke udruge postojali su i nesporazumi uzrokovani različitim stavom o nacionalnoj pripadnosti bosanskohercegovački muslimana.

U programskim načelima HNZ između ostalog se naglašava da su BiH etnički i državnopravno hrvatske zemlje, te se zahtijeva sjedinjenje BiH sa Hrvatskom u okvirima Habsburške Monarhije. U odnosu prema muslimanima ističe se da su oni po narodno-

¹⁰ Mustafa Imamović, *O historiji bošnjačkog pokušaja*, 65.

¹¹ Isto, 67. - 68.

¹² Franjo Tuđman, Stjepan Radić u hrvatskoj povijesti, u knjizi, Stjepan Radić, *Politički spisi, govori i dokumenti*, Zagreb 1994., 15.

¹³ Tomo Vukšić, *Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca u BiH (1878.-1903.)*, Povijesno - teološki prikaz, Mostar 1994., 210. - 211.

sti "neprijeporni Hrvati".¹⁴ Osnovni razlog takovoj politici HNZ je taj što je prevladavalo uvjerenje da se zbog brojnosti Hrvata u BiH hrvatski državopravni ciljevi mogu ostvariti samo ako se muslimani pridobiju za hrvatsku nacionalnu ideologiju.

Nasuprot tome, stranka vrhbosanskog nadbiskupa J. Stadlera HKU je smatrala da "prava realna narodna hrvatska politika u BiH mora početi od onoga što je njeno, a to je isključivo narod katoličke vjere u ovim zemljama". Po nadbiskupu Stadleru "ni jedan biskup niti osvjedočeni katolik ne bi mogao nikada mirne duše dopustiti da se katolički narod odgaja drugačije nego u katoličkom duhu i po katoličkim načelima. Njegova je želja bila "da se organiziraju Hrvati katoličke vjere za sebe, pošto imaju toliko svojih specijalnih potreba, a Hrvati muslimani neka bi se opet za sebe organizirali, pa ćemo onda surađivati u svim zajedničkim točkama".¹⁵

Za razliku od mnogih drugih u to vrijeme u BiH, Stadler je dobro prepoznao osjećaje većine muslimana. Naime, oni su se još uvijek smatrali ni Srbima, ni Hrvatima. Drugim riječima, znali su što nisu, ali ne i što jesu. Stadler je znao vidjeti tu činjenicu, te se uglavnom brinuo kako razlučiti hrvatski nacionalni osjećaj kod "uspavanih" bosanskih katolika.

Što se tiče programa HKU, on se temeljio na programu Starčevićeve HSP od 26. 6. 1894. godine. U programu se između ostalog naglašava da je HKU političko, kulturno i socijalno društvo, koje će štiti interese hrvatskog naroda onoga kraja za koji je osnovano.

Pored toga, jasno se podržava aneksija BiH i zahtijeva trijalističko preuređenje Monarhije tako što će se na temelju državnog prava i narodnog načela raditi svim zakonitim sredstvima da se narod hrvatski koji stanuje u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, na Rijeci, Kotaru i Međimurju, BiH i Istri sjedini u jedno samostalno državno tijelo u sklopu Habsburške Monarhije.¹⁶ U programu se dalje ističe da će se raditi na jačanju i širenju kršćanskog morala, prosvjete i vjerskog osjećaja među katolicima, na podizanju hrvatskog života na kulturnom, gospodarskom i socijalnom polju, na uvođenju ustavnih sloboda i radničke kurije u budućem ustavnom tijelu. Za razliku od HNZ, HKU je zbog toga što nije bila opterećena imperativom suradnje s muslimanima, zahtijevala oslobođanje kmetova na što lakši i brži način.

Odmah po okupaciji austrougarske vlasti poduzimaju mjere da uspostave svoju kontrolu i jurisdikciju nad vjerskim zajednicama u Bosni i Hercegovini. Okupacijska uprava je nizom svojih propisa od osamdesetih godina XIX. stoljeća konstituirala takvu vjersku i vakufsko-mearifsku organizaciju muslimana, koja je bila pod potpunom njezinom kontrolom i upravom.¹⁷ Ona je vjerske službenike muslimana pretvorila u svoje činovnike, a vakuf stavila pod svoju potpunu kontrolu. Cilj okupacijske vlasti je bio potpuno izolirati bosanskohercegovačke muslimane od Carigrada i Turske uopće. Islamska vjerska zajednica je bila nezadovoljna tim svojim statusom, što je dalo osnovni poticaj

¹⁴ Opširno o tome, Luka Đaković, *Političke organizacije bosansko hercegovačkih katolika Hrvata*, 229. - 246. usp. Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvitak BiH od 1878. - 1914.*, 166. - 171.

¹⁵ *Hrvatski dnevnik*, br. 207, 12. 9. 1909.

¹⁶ O osnivanju i djelovanju Hrvatske katoličke udruge, opširno vidi, Luka Đaković, n. dj, 306. - 310; usp. Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvitak BiH od 1878. do 1914.*, 171. - 174.

¹⁷ Nusret Šehić, *Autonomni pokret muslimana za vrijeme austrougarske uprave u BiH*, Sarajevo 1980. 377. O političkim odnosima u BiH toga doba, općenito vidi Todor Kruševac, *Sarajevo pod austrougarskom upravom 1878. - 1915.*, Sarajevo 1960.

oporbenoj aktivnosti muslimana, koja je s vremenom prerasla u pokret poznat kao borba muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju.¹⁸ Ova borba je prolazila kroz razne stupnjeve razvoja. U početku je zahtijevana autonomija upravljanja vjerskim životom i školstvom, da bi se sve češće, početkom XX. stoljeća, isticao zahtjev za autonomnim položajem Bosne i Hercegovine u okviru Osmanske Carevine. Ovaj cilj, vodstvo muslimanskog autonomnog pokreta je nastojalo ostvariti u suradnji s vodstvom pokreta Srba za crkveno školsku autonomiju.¹⁹

Međutim, neriješeno agrarno pitanje ostalo je najveća prepreka za trajnije i sadržajnije približavanje građanskog vodstva Muslimana i Srba. Zbog toga ostvareni kontakti predstavnika muslimanskog autonomnog pokreta i vodstva srpskog pokreta za crkveno - školsku autonomiju imali su više taktičko-politički karakter i nisu utrljali put suradnji s dalekosežnijim političkim značenjem.²⁰ Oporbena aktivnost muslimana dobila je organiziranije i šire razmjere u prvoj polovini 1899. godine, u povodu slučaja pokršćavanja jedne maloljetne muslimanke iz okoline Mostara.²¹ U «nacrtu statuta za uređenje vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova», koji je izradio jedan odbor od dvanaest uglednih muslimana iz Mostara, s muftijom Ali Fehmi Džabićem na čelu, istaknut je, između ostalog, sultanov suverenitet nad okupiranim teritorijima, te pravo bosansko-hercegovačkih Muslimana da svoja vjerska pitanja uređuju u suglasnosti s vrhovnim islamskim vjerskim starješinom šeih-ul-Islamom u Carigradu.²²

Smrću Benjamina Kalaya, dugogodišnjeg zajedničkog ministra financija (1903. godine), dolazi do postepene liberizacije javnog života u Bosni i Hercegovini, što omogućava da se već relativno oformljeni nacionalni pokreti konstituiraju u političke stranke. Krajem 1906. godine je osnovana Muslimanska narodna organizacija u Slavanskom Brodu. Ona je sve do iza aneksije dosljedno smatrala «u državno-pravnom pogledu Bosnu i Hercegovinu dijelom Turske Carevine, a Austrougarsku opunomoćenicom europskih sila, koje su joj na Berlinskom kongresu povjerile samo upravu i uređenje ovih pokrajina».²³ Glavni smjer djelatnosti Muslimanske narodne organizacije bio je usmjeren na vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju i zaštitu posjedničkih interesa zemljovlasnika. Stranka je činila izvjesne pokušaje da razvije rad na privrednom i kulturnom polju, ali bez naročitog uspjeha. U svojim predstavkama i akcijama za vakufsko-mearifsku autonomiju Muslimanska narodna organizacija je zahtijevala političke i građanske slobode, slobodu javnih korporacija i autonomiju Bosne i Hercegovine.²⁴ Egzekutivni odbor stranke, na čijem se čelu nalazio Ali beg Firdus, nastoji razviti živu političku aktivnost u smjeru ostvarenja tih ciljeva. Poslije dugotrajnih pregovora između vodstva Muslimanske narodne organizacije i okupacijskih vlasti postignut je sporazum u rujnu

¹⁸ O formama i zakonitostima političkog razvitka Muslimana vidi, Robert J. Donis, *Islam Under the Double flag: The Muslims of Bosnia and Hercegovina 1878.-1914.*, New York 1981.

¹⁹ O političkoj suradnji Srba u borbi za crkveno-školsku autonomiju i vodstva autonomnog pokreta Muslimana, opširno vidi, Nusret Šehić, n. dj. 109. - 141; up. Dževad Juzbašić, *Pokušaj stvaranja političkog saveza između vodstva srpskog i muslimanskog autonomnog pokreta u BiH*, «Prilozi» Instituta za povijest, Sarajevo 1978., 14. - 15; Nikola Babić, *BiH u koncepcijama građanskih političkih snaga i Komunističke partije Jugoslavije do 1941.*, prilozi Instituta za povijest radničkog pokreta u Sarajevu, Sarajevo 1967., br. 3, 14.

²⁰ Isto; up. Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvitak BiH 1878. - 1914.*, 127.

²¹ Blježe o tome, Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvitak BiH 1878. - 1914.*, 118. - 119.

²² Nusret Šehić, n. dj. 70. - 75.

²³ Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvitak BiH 1908. - 1914.*, 137.

²⁴ Isto, 139.

1908. godine. Tim sporazumom usvojen je «Statut za autonomnu upravu muslimanskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova», koji je car sankcionirao tek 15. travnja 1909. godine.²⁵ Time je i formalno-pravno okončana borba muslimana za uspostavu vjerske i vakufsko-mearifске autonomije. Iako je Austrougarska i ovim statutom osigurala sebi važne nadležnosti u konstituiranju, izboru i imenovanju najviših vjersko-vakufskih organa, ipak je muslimanima osigurano veće sudjelovanje u «biranju kako najviših tako i najnižih vjersko-vakufskih institucija».²⁶ Završetak borbe za vjersko-školsku autonomiju obilježen je time što je uskoro nakon priznavanja aneksije od strane vodstva Muslimanske narodne organizacije dotadašnji njezin oporbeni odnos zamijenjen lojalnošću prema Habsburškoj dinastiji i spremnošću za suradnju s austrougarskom upravom.²⁷

U pogledu položaja Srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini Austrougarska je uspjela uspostaviti kontrolu nad njezinom crkvenom hijerarhijom, tako što je 28. ožujka 1880. godine zaključila konvenciju s Carigradskom patrijaršijom, po kojoj austrijskom caru pripada, uz plaćanje godišnje naknade, pravo da sam imenuje mitropolita i episkope i da ih predlaže Patrijaršiji radi ispunjenja kanonskih formalnosti.²⁸ Stalno uplitanje okupacijskih vlasti u vjerske poslove srpskih autonomnih crkvenih općina izazvalo je veliko nezadovoljstvo srpskog građanstva, koje se od druge polovine devedesetih godina iskazuje u organiziranoj borbi za vjersko-prosvjetnu autonomiju.²⁹ Ta je borba okončana 1905. godine kada su se unutar srpskog građanskog pokreta jasno izdiferencirale četiri skupine, od kojih tri postaju poznate po nazivima svojih glasila: *Srpska riječ*, *Narod i Otadžbina*, te grupa Lazara Dimitrijevića oko lista *Dan*.³⁰ Na sastanku u Sarajevu 11. svibnja 1907. godine predstavnici srpskoga građanskog pokreta su usvojili rezoluciju kojom su tražili neodložno formiranje jedinstvene srpske političke organizacije, zatim ustavne slobode i parlament, te potpunu autonomiju Bosne i Hercegovine. Nakon dužeg zatezanja zajednički ministar financija Burian je odobrio sazivanje osnivačke skupštine Srpske narodne organizacije uz uvjet da se ne ističe program spomenute sarajevske rezolucije. Skupština je, međutim, u cijelosti usvojila stavove iz spomenute rezolucije kao politički program Srpske narodne organizacije.³¹

U političkom programu Srpske narodne organizacije središnje mjesto su imali nacionalno politički zahtjevi «koji u svom ukupnom zbiru vode autonomiji Bosne i Hercegovine, u kojoj bi Srbi kao relativna većina stanovništva bili dominantan politički faktor.... U državnompravnom pogledu Srpska narodna organizacija smatra da je Bosna i Hercegovina sastavni dio Turske Carevine, kojim Austrougarska na osnovi mandata europskih sila upravlja».³²

U pogledu rješavanja agrarnog pitanja srpska građanska politika se našla, s jedne strane, između opravdanog pritiska svog seljaštva, koje je tražilo oslobođenje od feu-

²⁵ Nusret Šehić, n. dj, 374.

²⁶ Isto, 373.

²⁷ Isto, 384.

²⁸ Isto, 86.

²⁹ Ljubo Madar, *Pokret Srba BiH za vjersko-prosvjetnu samoupravu*, Sarajevo 1982; Isti, *Djelatnost srpske opozicije u Mostaru u prvoj fazi borbe za vjersko-prosvjetnu samoupravu*, Prilozi Instituta za povijest Sarajevo, br. 16. godina XV., Sarajevo, 1979., 77. - 103.

³⁰ O nastanku i političkoj aktivnosti pojedinih struja unutar srpskog građanskog pokreta, opširno vidi, Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvitak BiH 1878. - 1914.*, 149. - 166.

³¹ Opširno o tome, Isto, 157. - 163.

³² Isto, 162, up. Hamdija Kapidžić, *Položaj BiH za vrijeme austrougarske uprave (državnompravni odnosi)* Povijest pretpostavka Republike BiH, Institut za povijest radničkog pokreta, Sarajevo 1968., 67.

dalnih obveza, s druge strane, želje da održi dotadašnji politički savez s Muslimanskom narodnom organizacijom, koji je smatrala bitnim za ostvarenje srpskih nacionalnih aspiracija u Bosni i Hercegovini. S tim u svezi, Kočićeva skupina oko lista *Otadžbina* odlučno se stavila na stranu srpskog seljaka idući u otvoreni sukob ne samo s muslimanima nego i s ostalim srpskim strujama, pa i austrijskom vlašću.³³ Slično tome, skupina oko Lazara Dimitrijevića je oštro napadala srpsko građansko vodstvo, što u borbi za vjersko-prosvjetnu autonomiju potpuno zanemaruje agrarne interese seljaštva. Ova skupina se zalagala za radikalno rješenje agrarnog pitanja, ali uz potpuni oslonac na austrougarsku vlast.³⁴

Krajnji cilj Srpske narodne organizacije u to vrijeme je bio slabljenje austrijske vlasti u Bosni i Hercegovini, da bi se u pogodnom trenutku izvelo njezino ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom. Međutim, krajnji politički ciljevi nisu smetali vodećim slojevima srpskoga građanstva u Bosni i Hercegovini da svakodnevno u svom interesu vodi aktivnu ekonomsku politiku, da u tom smislu i surađuje s austrougarskim vlastima.

Početkom Prvog svjetskog rata 1914. g. u austrougarskim državnim vrhovima pojavljuju se različite kombinacije oko državno - pravnog položaja Bosne i Hercegovine nakon rata. Određeni ugarski politički vrhovi su smatrali da Bosnu i Hercegovinu nakon rata treba priključiti Ugarskoj,³⁵ dok su austrijski vojni krugovi smatrali da bi Bosnu i Hercegovinu trebalo pripojiti Austriji i, konačno, postojali su planovi koji su predviđali podjelu ovog teritorija između Austrije i Ugarske.³⁶

Pored toga, Stadler i određeni hrvatski građanski krugovi u BiH i Hrvatskoj, u to vrijeme ponovno zagovaraju trijalističko preuređenje Monarhije. U vezi s time, nadbiskup Stadler i najistaknutiji ideolog hrvatske narodne zajednice Ivo Pilar odlučili su izložiti u obliku promemorije svoja stajališta o državnopravnom preustroju Monarhije. Pilar je u kolovozu 1917. godine primljen u audijenciju kod ministra predsjednika Seidlera, zajedničkog ministra financija Buriana, te samog cara Karla I. Tom prigodom caru je uručena «Promemoria» nadbiskupa Stadlera u kojoj su bila detaljno razrađena njegova stajališta o rješenju državnopravnog statusa hrvatskih zemalja unutar mMonarhije.³⁷ Stadler u svojim prijedlozima zastupa hrvatsko rješenje tražeći u njemu takve političke modalitete preko kojih bi se sačuvala Monarhija i njezina dualistička struktura uz otvaranje mogućnosti za njezino trijalističko preuređenje. Po tom rješenju, u jednu cjelinu trebalo je ujediniti Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu, te eventualno Istru i Kranjsku ukoliko se tome ne bi odupirala Austrija.³⁸ Krajem svibnja

³³ Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvitak BiH 1878.-1914.*, 236.

³⁴ *Enciklopedija Jugoslavije*, bilježnica III., Drugo izdanje, Jugoslavenski leksikografski zavod «Miroslav Krleža», Zagreb 1984., 449.

³⁵ U svezi s time Mađari su tražili potporu kod Srba i muslimana, te potaknuti stvaranje srpsko-muslimanske stranke. Ta politika je izravno ugrožavala planove vrhbosanskog nadbiskupa Stadlera, te politiku vodstva HNZ, o povezivanju BiH sa Hrvatskom s osloncem na Austriju. (Blíže o tome, Zoran Grijak), o sadržaju Promemorije Ive Pilara caru Karlu I. iz kolovoza 1917. godine, Godišnjak «Pilar, Prinosi za proučavanje života i djela dr. Ive Pilara», svezak II., Zagreb 2002., 84. - 85.

³⁶ Blíže o tome, Ferdo Hauptman, Kombinacije oko državno-pravnog položaja BiH na početku Prvog svjetskog rata, Godišnjak Društva historičara BiH, VI, Sarajevo 1961; 96, Luka Đaković, Kombinacije mađarskih političkih faktora 1915. godine oko priključenja BiH Ugarskoj, Prilozi Instituta za povijest, Sarajevo, br. 16, god. XV, Sarajevo 1979., 103. - 147.

³⁷ Zoran Grijak, *O sadržaju Promemorije Ive Pilara caru Karlu I. iz kolovoza 1917.* 83. - 101.

³⁸ Hamdija Kapidžić, *Austrougarska politika u BiH i jugoslavensko pitanje za vrijeme Prvog svjetskog rata*, Sarajevo 1968., 247. - 254.

1917. godine Jugoslavenski klub u Carevinskom vijeću u Beču izdao je jednu deklaraciju o ujedinjenju Jugoslavenskih zemalja u Monarhiji pod dinastijom Habsburga.³⁹ Pored toga, proklamiranje zajedničke Krfske deklaracije od Kraljevske srpske vlade i Jugoslavenskog odbora u srpnju 1917. godine⁴⁰, o ujedinjenju svih jugoslavenskih naroda u zajedničku jugoslavensku državu, utjecalo je da se i postojeće građanske političke stranke u Bosni i Hercegovini politički opredijele i zauzmu određene vlastite stavove.

Za svibanjsku deklaraciju su se otvoreno izjasnili bosanskohercegovački franjevci u svojim izjavama krajem 1917. odnosno početkom 1918. g. Oni su u svojoj izjavi tvrdili da je zahtjev da se ujedine Hrvati, Slovenci i Srbi na slovenskom jugu - prirodan zahtjev, pa da bi od sebe odbili eventualnu sumnju da oni, kao autohtoni živalj u Bosni, tobože nisu za ujedinjenje, "*odvažno izjavljuju*" svoju solidarnost s jedne strane s Jugoslavenskim klubom u Beču, a s druge strane s njegovom deklaracijom od 30. svibnja 1917. godine.⁴¹

Činjenica je da u to prevratno vrijeme kraja I. svjetskog rata i propasti Austrougarske Monarhije, hrvatska građanska politika bila potpuno podijeljena. Dok se jedan dio te politike u BiH i Hrvatskoj zalagao za ujedinjenje tih zemalja u jedno državno tijelo, njezin drugi dio, predvođen Jugoslavenskim odborom na čelu s Antom Trumbićem, tražio je ujedinjenje svih jugoslavenskih zemalja uključujući i Kraljevinu Srbiju i Crnu Goru.

Mislimo da je upravo ta razjedinjenost hrvatske politike toga vremena bila glavni uzrok uključivanja hrvatskog naroda u tu prvu zajedničku jugoslavensku državu, u kojoj je ozakonjena velikosrpska hegemonija i prevlast nad nesrpskim narodima u toj neprirodnoj državnoj tvorevini.

³⁹ Svibanjska deklaracija je objavljena u knjizi Ferde Čulinovića, *Dokumenti o Jugoslaviji*, Zagreb 1968., 44.

⁴⁰ O Krfskoj deklaraciji, bliže vidi, Dragoslav Janković, *Jugoslavensko pitanje i Krfska deklaracija 1917.*, Beograd 1967. 517.

⁴¹ Luka Đaković, *Položaj BiH u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslavenskog pitanja 1914.-1918.*, Tuzla 1981., 156.

NATIONAL ISSUE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE PERIOD OF AUSTRIA-HUNGARY ADMINISTRATION 1878.-1918.

Summary

After annexation of BaH in 1878, Austria-Hungary didn't have an official concept for specific national policy. Due to that fact Austria's authorities tried to cut off cultural, economy and every other connection with BaH's neighbouring countries in effort to control the dispersion of Croatian and Serbian national idea in that territory.

According to that policy, Austria-Hungary state officials decided to ban Croatian and Serbian name in BaH and to create special "Bosnian language" and special "Bosnian nationality"

With his national policy of "Bosniakhood" Benjamin Kalaj (1882-1903), common minister of finance as well as administrator of Bosnia and Herzegovina persistently tried to undermine development of existing national movements and to isolate BaH from the surrounding Southslavic countries.

In BaH internal policy "Bosniakhood" came to public attention in early 1890s. Publication "Bosniak" was started, with the authorities support in 1891, and brought on a great deal of polemics in BaH, Croatia nad Serbia. Untill mid 1890s policy of "Bosniakhood" suggested a possibility of oposing each and every national movement in BaH, but since than "bosniakhood" wasn't a real alternative to those national movements. Even the majority of Muslim citizens rejected this idea, so it is safe to say that "Bosniakhood" didn't have political strenght or suggested alternative to national movements in BaH.